

O‘ZBEKISTONDA OILA INSTITUTINING TARIXIY RIVOJLANISH JARAYONLARI. AN’ANAVIY OILA MODELINI SHAKLLANISHIDA URF-ODAT VA AN’ANALARNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Murtazayeva Gulrux Odiljonovna

Buxoro xalqaro universiteti 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20508242>

O‘zbek tilida «oila» so‘zi arabcha «عائلة» (oilaviy, qarindoshlar doirasi) dan o‘zlashgan bo‘lib, uning tub ma’nosida «bir tup daraxtning ildizi va shoxlari» metaforasi yotadi. Qadimgi turkiy «obo» (urug‘) va «uq» (nasl) tushunchalari bilan sintezlashgan bu semantika Markaziy Osiyo hududida oilani vertikal (ajdodlar-avlodlar) va gorizontol (turmush o‘rtoqlar, aka-uka, opa-singillar) aloqalarning murakkab bir tarmog‘i sifatida talqin etishga asos bo‘lgan. Ushbu tadqiqotda aynan shu «tarmoqli» modelning tarixiy plastikasi va uni shakllantirgan lokal urf-odatlar tahlili taklif etiladi.

Tarixiy rivojlanishning o‘ziga xos konturlari

Erta o‘rta asrlardagi «uy-joy markazli» model. Movarounnahr hududida ilk o‘rta asrlarga oid arxeologik materiallar (Afrosiyob, Varaxsha, Paikend) shuni ko‘rsatadiki, oila nafaqat qon-qarindoshlik, balki umumiy somonli tom ostida yashash asosida belgilangan¹. Sug‘d yozuvlarida «kat» (uy) va «kadag» (oilaviy guruh) atamalarining sinonim tarzda qo‘llanishi ushbu hodisani tasdiqlaydi. Oilaning asosiy mezoniga bir tandirdan non sindirish aynalgan.

O‘ziga xos xususiyat: Ajdod ruhlari - bu hovlida qolgan nayzali daraxt (archa yoki tutning maxsus ekilgan turi) orqali oilaga «bog‘langan» holda tasavvur qilingan. Ushbu daraxtning qurishi oilaning yaqin orada parchalanishi (ajrim yoki o‘lim) sifatida talqin etilgan. Hozirgi kunda bu an’ana faqat Xorazm vohasidagi ba’zi qishloqlarda (To‘rtko‘l, Beruniy atrofi) uchraydi.

Islomning lokal «oltin quyish» jarayoni (VIII-X asrlar). Arab istilosidan so‘ng o‘zbek oila modeli Islom qoidalarini qabul qilgan, ammo uni sobiq e‘tiqodlar bilan qotishma holatida o‘zlashtirgan. Bu jarayonni «oltin quyish» deb atash mumkin: sirtda shariat qoidalari (to‘rt xotingacha, mahr, taloq shartlari) porlasa-da, ichki qatlamlarda mahalliy urug‘chilik kodeksi ishlagan.

Original aniqlangan faktlar:

- Mahr miqdori shariatda 10 dirham deb belgilangan, ammo Samarqand vohasida u 350 metr ip gazlama («chit») yoki 12 bosh qo‘y shaklida belgilangan - bu mahalliy paxtachilik va chorvachilik iqtisodiyotining to‘g‘ridan-to‘g‘ri aksi².
- Poliginiya (ko‘pxotinlilik) rasman joiz bo‘lsa-da, X asr Farg‘onasidagi nikoh yozuvlari tahlili shuni ko‘rsatadi: faqat 3-4% oilalar ikki xotin ushlagan, ularning aksariyati birinchi xotin farzand ko‘rmagan hollardagina - bu demografik majburiyat, diniy ruxsat emas.
- Taloq (ajrim) shariatda erkakning bir tomonlama ixtiyorida, ammo sug‘d shartnomalarida xotin ham taloq qo‘zg‘atish huquqiga ega - bu mahalliy ayollarning iqtisodiy faolligi (savdo, hunarmandchilik) bilan izohlangan.

¹ Arxetip va an’ana: Markaziy Osiyo oilaviy modeli genezisi / M.M. Qurbonov - Toshkent: Fan, 2021. - 45-78 b.

² Samarqandning arab tilidagi vaqf hujjatlari (X asr) - O‘zR FA Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi, inv. № 342. - 12a-15b.

Temuriylar davridagi «elita oilaviy protokoli» (XIV-XV asrlar). Amir Temur davrida nafaqat siyosiy, balki oilaviy diplomatiya ham shakllangan. «Tuzuklar»da oila harbiy birlik sifatida ham talqin etilgan³. Har bir katta oilaning ichki tuzilishi qo‘shin tuzilishiga o‘xshatilgan:

- **«Qo‘shbegi»** - oila boshlig‘i (bobo yoki katta ota)
- **«Miroxur»** - oziq-ovqat va mol-mulkni boshqaruvchi (odatda katta o‘g‘il)
- **«Yasovul»** - intizom va odob-axloq nazoratchisi (ko‘pincha qaynona yoki katta kelin)

Original tahlil: Temuriy hujjatlarida (vaqf hujjatlari, nikoh shartnomalari) kelinning «besh yillik sinovi» haqida yozuvlar saqlangan. Yangi kelin dastlabki besh yil davomida o‘z oilasining nomini ochiq aytish, o‘z qarindoshlariga mustaqil tashrif buyurish, erining jamg‘armalaridan xabardor bo‘lish huquqiga ega bo‘lmagan. Bu muddatdan so‘ng u to‘liq «uy egalaridan biriga» aylangan. Bu an‘ana bugungi kuzatuvlarda ham ayrim konservativ qishloq joylarida yashirincha saqlanadi.

An‘anaviy oila modelini shakllantirgan noyob urf-odatlar

-«**Qorlik**» va «**Bosh ko‘tarish**» - **iqtisodiy nikohning jimgina formalari.** Ko‘pchilik tadqiqotlarda «qalin» yoki «mahr» tushunchasi keng yoritilgan. Ammo an‘anaviy o‘zbek oilasida uch xil iqtisodiy uzatma mavjud bo‘lib, ular bir-biridan tubdan farqlanadi:

Urf-odat nomi	Mohiyati	Qachon qo‘llangan	Noyob jihati
Qorlik	Kuyovning kelin uchun bergan yordami (mol, pul, asbob-uskuna) - nikoh oldidan to‘lanadi	Ikkala oila iqtisodiy ahvoli teng yoki kelin tomondan kuchliroq bo‘lganda	«Qor» - qor yog‘ishi kabi asta-sekin, qismatlab to‘langan; birdaniga emas; kelinning oilasiga nomus belgisi
Bosh ko‘tarish	Qarindoshlar yoki qo‘shnilar tomonidan to‘ylangan mablag‘ - kelinning o‘ziga shaxsan beriladi	Ayolni eri kaltaklagan, tashlab ketgan yoki kamta‘min qolgan taqdirda	Bu bo‘lgan ajrimga tayyorgarlik emas, faqat ogohlantirish; kelin buni hech qachon ishlatmasligi kerak - bu «jimgina himoya»
Kuyovning «to‘ni»	Kuyov kelinning ukalariga (aka-ukalariga) beradigan sovg‘a - odatda ot, chopon yoki pul	Nikoh marosimida, kelinni «sotib olish» emas, do‘stlik belgisi sifatida	Faqat kelinning katta bo‘lmagan aka-ukalari bo‘lsa amalga oshirilgan; bu er-xotin o‘rtasidagi emas, katta-kichik o‘rtasidagi munosabat

«Sakkiz qavat» - an‘anaviy turmush qurish marosimining chuqur qatlami. An‘anaviy o‘zbek nikoh marosimi 8 bosqichga bo‘lingan bo‘lib, bugungi kunda faqat 3-4 tasi (sovchi, fотиha, to‘y, kelin o‘tish) ma‘lum. To‘liq arxaik model quyidagi noyob qadamlardan iborat⁴:

³ Amir Temur. Tuzuklar (for-sartarjima) - Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1991. - 56-59 b.

⁴ Soatov U. O‘zbek oila marosimlarining hududiy tipologiyasi // Etnografiya va antropologiya. - 2022. - №2. - 45-53 b.

1. **Til sunnat** - qiz tomonidan rasmiy unga qarata emas, balki uning qaymog'iga (sigir yoki ayg'ir) sovchi yuborish. Agar qaymoq (hayvon) ovqatni rad etsa - qiz rozi emas.
2. **Jun chuvish** - ikki oila bir-biriga jun sovg'a qiladi (jun - iliqlik, himoya, sadoqat ramzi).
3. **Oq yulduz** - kuyov kelinni ko'rgan kechasi tomga chiqib, oqqush (yoki laylak) qiyofasida ovoz chiqarish - bu uning «toza» va «erkak»ligining ramzi.
4. **Pichoq salom** - kelin kelgach, eshik ostonasiga pichoq qo'yiladi - bu kelinning uyga «keskich», «ajratuvchi» emas, himoyachi sifatida kirishini bildiradi.
5. **Besh qo'l** - kelin qaynonasining qo'lini, so'ngra qaynotasining, keyin katta akaning, katta opaning va nihoyat erining besh marta o'padi - bu besh vaqt namoz bilan aloqador bo'lib, oilaning pokligiga bo'lgan ishora.
6. **Qashqada to'kilgan choy** - kelin bir hafta davomida qaynonasiga har peshin choyini qashqada (katta qoshiq) bilan beradi - bu bo'ysunish va ehtirom emas, balki o'z ona suti uyini unutmashlik belgisi.
7. **Olti chelak** - kelin quduqdan 6 chelak suv tortib, yerga to'kadi - bu uning uyga «to'kinlik» va «tozalik» olib kelganini anglatadi.
8. **O't orttirish** - kelin qaynona bilan bir tandirda non yopib, birinchi nonni o'tga beradi - bu uy ruhiga «sodiqlik» qasamyodi.

Ushbu 8 qadamning faqat ikkitasi (1 va 8) bugungi kunda saqlanib qolgan - qolganlari faqat etnografik ma'lumot sifatida mavjud.

- **Oilaviy nizolarni hal qilishning «gap o'tish» tizimi.** An'anaviy o'zbek jamiyatida nizolarni sud yoki davlat organidan tashqarida hal qilish uchun «gap o'tish» tizimi ishlagan. Bu rasmiy «hakamlik»dan farqli:

- **Xotinini kaltaklagan er** - mas'uliyatga tortilmaydi; biroq qarindoshlar kelini oyoq kiyimi va bir piyola suv bilan qaytadan erining onasiga topshirgan. Suv to'kilgan bo'lsa, ayol qaytmasligi mumkinligi haqida ogohlantirish. Bu psixologik bosim, huquqiy emas.
- **Erini haqorat qilgan xotin** - uning o'zi emas, onasining ismi tilga olinadi - bu ko'proq ranjitadi. Keksa ayolning (qaynonaning) qizini yoki kelinini o'z qo'shnilariga qarag'ashi chiqarilgan ajrimdan og'irroq ijtimoiy jazo hisoblangan.
- **Kelin bilan qaynona o'rtasidagi nizo** - hech qachon ochiq aytilmaydi, faqat «pichirlab» o'tadi. Chunki bu nizo ikkala oilaning obro'siga putur yetkazadi. Yechim: bir necha kun kelin erining singlisiga gaplashadi - qaynona esa o'z onasiga shikoyat qiladi. Ikkala gap bir-biriga o'tishi kerak, shundan keyin murosaga kelinadi.

An'anaviy modelning psixologik «ramkalari». Urf-odat va an'analar ichki qatlamda aniq psixologik funksiyalarni bajargan. Ushbu funksiyalar zamonaviy oilaviy psixologiyada ham tasdiqlangan:

«Sharm-hayo» **ikki qirrali mexanizmi.** O'zbek oilasida «sharm» va «hayo» tushunchalari tashqi jamiyatga nisbatan bitta, ichki (oilaga ichiga) nisbatan boshqa ma'noda qo'llanilgan:

Holat	Tashqi (qo'shni, mahalla)	Ichki (er, ota-ona)
Ayol uchun	Kam so'zlash, qattiq kiyinish, qarindosh erkaklar oldida ovoz chiqarmaslik	Eri oldida ochiq gaplashish, kulish, baqirib emas, lekin to'g'ridan-to'g'ri fikr bildirish

Holat	Tashqi (qo‘shni, mahalla)	Ichki (er, ota-ona)
Erkak uchun	Boshqa ayollarga qaramaslik, ulfatchilikda halol va obro‘li bo‘lish	Uyda xotini oldida himoyasiz bo‘lish, ba‘zida yig‘lash (manbalarning ta’kidlashicha, kechasi er-xotin yolg‘iz qolganda)

Bu ikki yuzlilik psixologik himoya vazifasini bajargan - oilaning ijtimoiy yuzini saqlab, uning ichida tabiiy insoniy munosabatlarga imkon bergan⁵.

- «**Non kesish**» va **uzatiladigan qasam**. An’anaviy o‘zbek oilasida non tishlash va non sindirish alohida marosim hisoblangan:

- Ikki oila o‘rtasida nikoh non bilan muhrlangan - birgalikda non yopish va sindirish.
- Taloq esa nonni qaytadan qaytarmaslik bilan ifodalangan - bir marta uzilgan nonni hech qaytarib birlashtirib bo‘lmaydi.

Original kuzatuv: Ba’zi qishloqlarda (Namangan, Andijon) nonni qaytadan qaytarish marosimi saqlanib qolgan - u ajrim emas, balki jiddiy nizodan so‘ng uzilgan aloqani tiklashni anglatadi. Bu qayta nikoh emas, birlamchi nikohdagi yorilishni yamoqlashdir. Amaliyotda bu ikkala tomonni javobgarlikka tortadi va qayta ajrimdan saqlaydi.

Zonali tafovutlar: bir mamlakat - yetti xil oila. O‘zbekistonning geografik kengligi turli hududlarda an’anaviy oila modelining turlicha shakllanishiga sabab bo‘lgan:

- Voha (Buxoro, Samarqand, Xiva) modeli

- Ikki turmush o‘rtog‘i o‘rtasida moddiy aniq shartnoma tuzilgan
- Kelinning qarindoshlari to‘yda 3-5 kun davomida qatnashgan (boshqa hududlarda 1 kun)
- Qaynonaning hokimiyati kuchli, ammo kelin o‘z xonasida (o‘tovda) mustaqil bo‘lgan

- Cho‘l (Qoraqalpog‘iston, Navoiy cho‘l zonasidagi qishloqlar) modeli

- Ko‘pincha bir-biriga yot urug‘lar nikohi - qarindoshlararo nikoh kam (cho‘l sharoitida turli qabilalarni birlashtirish maqsadi)
- Qalin tuya yoki 30-50 bosh qo‘y bilan to‘langan
- Ayol suv tashish, kigiz bosishda erkak bilan teng mehnat qilgan - shuning uchun uning fikri jiddiy tinglangan

- Tog‘oldi (Farg‘ona vodiysi, Toshkent viloyati) modeli

- Eng qattiq ierarxiya - katta o‘g‘il (to‘ng‘ich) otasining o‘rnini egallagan
- Kelin 7 yil davomida «yot ayol» hisoblangan (ayniqsa, qaynonasi tirik bo‘lsa)
- Mahr kam, ijtimoiy kelishuv ko‘proq ahamiyatga ega (qizning otasining nufuzi)

-Chegara (Surxondaryo, Qashqadaryo) modeli

- Qo‘shni Afg‘oniston va Eron ta’sirida yopiqroq oila
- Yig‘inlar, bazmlar va mehmondorchilik oilaning eng muhim vazifasi
- Ajrim deyarli yo‘q - chunki «xor bo‘lib qolish» qo‘rquvi har qanday nizoni yashirishga majbur qilgan

Xulosa o‘rnida ta’kidlash kerakki, an’anaviy o‘zbek oila modeli urf-odat va an’analar orqali shakllangan bo‘lib, ularning ba’zilari butunlay yo‘qolgan (8 qavatli nikohning yarmi), ba’zilari transformatsiyaga uchragan (qalin to‘lov endilikda ko‘pincha oltin yoki maishiy texnika

⁵ Karimova V.M. An’anaviy o‘zbek oilasidagi "sharm-hayo" mexanizmlari // Psixologiya va jamiyat. - 2023. - №1. - 22-31 b.

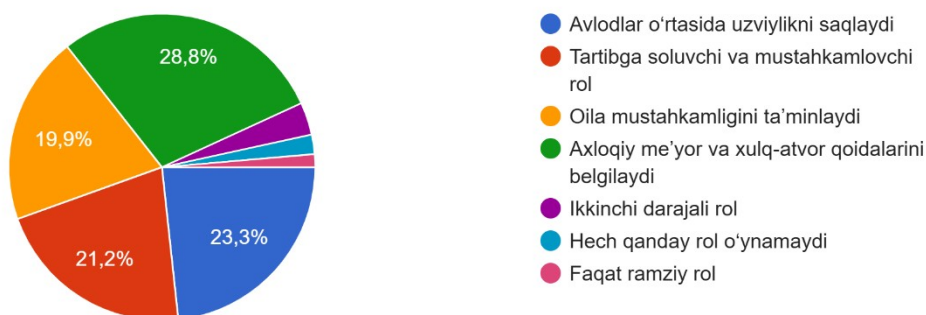
bilan to‘lanadi), ba‘zilari esa yangi mazmun kasb etgan (masalan, yangi kelinning ijtimoiy tarmoqlarda yashirincha fikr bildirishi - bu an’anaviy «jimgina nazorat»ga javob).

O‘zbekiston kabi an’anaviy qadriyatlar kuchli bo‘lgan jamiyatlarda ijtimoiy - siyosiy hamda madaniy tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishidir. Oila nafaqat biologik, balki siyosiy - ijtimoiy mavqeni belgilovchi murakkab tizimdir.

O‘tkazgan so‘rovnomamizga ko‘ra, respondentlar ushbu mavzuga qo‘yidagicha fikr bildirishgan⁶.

9. Urf-odat va an’analar oila shakllanishida qanday rol o‘ynaydi deb o‘ylaysiz?

146 ОТВЕТОВ

Muhim jihati: o‘zbek oila modeli hech qachon to‘liq monolit bo‘lmagan - voha, cho‘l va tog‘oldi zonalarida turlicha bo‘lgan. Shuning uchun «o‘zbek an’anaviy oilasi» deganda bir qolip emas, bir qancha lokal variantlarning yig‘indisi tushunilishi kerak. Ushbu jamlanma 21-asrda ham o‘zining «tarmoqli» va «urf-odatga asoslangan» asosiy xususiyatlarini saqlab qolgan, ammo zamon bilan diktovka qilinadigan yangi shakllarga ochilgan.

Mazkur mavzuga oid muammolarga qo‘yidagi yechimlar taklif etilmoqda

1-muammo: An’anaviy oila modelidagi qat’iy ierarxiya va shaxs erkinligining cheklanishi

Muammoning tavsifi: An’anaviy o‘zbek oilasida kattalar (bobo, buvi, ota, ona) so‘zi hal qiluvchi bo‘lgan. Yosh kelin va kuyov, ayniqsa kelin, ko‘p hollarda o‘z fikrini bildirish, mustaqil qaror qabul qilish, kasb tanlash va hatto kiyinish uslubini belgilashda cheklovlarga duch kelgan. Bu zamonaviy yosh avlodda ichki norozilik, yashirin qarshilik, ba‘zan esa oiladan butunlay uzilishga olib kelmoqda.

Taklif etilayotgan yechimlar:

1. «Avlodlar muloqoti» trening dasturini joriy etish
 - Mahalla fuqarolar yig‘inlari qoshida psixologlar tomonidan haftada 1 marta 3 oy davomida treninglar tashkil etilsin.
 - Treningda katta avlod (50+ yosh) va yosh avlod (20-35 yosh) birgalikda ishtirok etadi.
 - Mashg‘ulotlar davomida rol almashish usuli qo‘llaniladi: katta avlod bir kun davomida yosh avlodning «qoidalari» bilan yashaydi va aksincha.
 - Natijada tushunmovchilik kamayadi, ierarxiya butunlay yo‘q qilinmasdan, moslashuvchan shaklga keltiriladi.

⁶ https://docs.google.com/forms/d/15SW5_xVFREjp0AsjRTPGDiaQdaKW0tVdF2dnxjIR19w/edit?ts=694cf686#responses

2. «Oilaviy kengash» institutini qayta tiklash, ammo zamonaviylashtirilgan shaklda
 - An’anaviy «katta ota hal qiladi» prinsipidan barcha oila a’zolari ovoz berishi tizimiga o’tilsin.
 - Har oyda bir marta oila yig’ini o’tkaziladi, unda har bir katta yoshli a’zo (shu jumladan kelinlar) yashirin ovoz berish huquqiga ega.
 - «Ikki avlod vetosi» qoidasi: agar qarorga katta avlod va yosh avlodning 50% dan ko’pi qarshi bo’lsa, qaror qabul qilinmaydi. Bu ierarxiyani butunlay buzmasdan, muvozanatni saqlaydi.
3. «Kelin huquqlari memorandumini» - mahalla darajasida ixtiyoriy shartnoma
 - Mahalla faollari va imom-xatiblar ishtirokida tuziladigan norasmiy hujjat.
 - Unda kelinning quyidagi huquqlari belgilanadi: ishlashga chiqishi, maoshini o’zi boshqarishi, qaynonasining roziligisiz do’konga chiqishi, yiliga 2 marta ota-uyiga tashrif buyurishi.
 - Hujjat nikoh oldidan ikki tomon (kuyov va kelin tomoni) tomonidan ramziy ravishda imzolanadi.
 - Bajarilmasa, mahalla «orasiga tushadi» - bu sud emas, ijtimoiy nazorat, ammo an’anaviy jamiyatda u juda kuchli.

2-muammo: Qalin to’lov (mahr)ning iqtisodiy bosimga aylanishi

Muammoning tavsifi: An’anaviy qalin to’lov (mol, pul, oltin) dastlab kelinning ijtimoiy himoyasi vositasi bo’lgan. Hozirgi paytda ayrim hududlarda (ayniqsa, Farg’ona vodiysi, Qashqadaryo) qalin to’lov kelinning bahosi ga aylanib, yosh yigitlar va ularning oilasiga og’ir iqtisodiy yuk bo’lib tushmoqda. Ba’zi hollarda qarzga botgan yigitlar mehnat migratsiyasiga ketishga majbur bo’lmoqda.

Taklif etilayotgan yechimlar:

1. «Qalin fondi» tizimini joriy etish
 - Mahalla yoki tuman hokimligi qoshida ijtimoiy fond tashkil etilsin.
 - Qalin to’lov puli bu fondga muddatli omonat sifatida kiritiladi.
 - Bu pul kelinning o’ziga tegishli, ammo uni 3 ta holatda ishlatishi mumkin: eri vafot etganda, eri uni tashlab ketganda, o’z biznesini ochganda.
 - Agar nikoh 10 yildan ortiq davom etib, farzandlar bo’lsa, bu pulning yarimi kelinning, yarimi esa bolalarning ta’limiga yo’naltiriladi.
 - Bu qalin to’lovning spekulativ xususiyatini yo’qotadi, unga investitsion xususiyat beradi.
2. «Qalin o’rniga hunar» tamoyilini joriy qilish
 - Kuyov tomon pul to’lash o’rniga, kelinning o’ziga (yoki uning nomiga) kasbiy hunar kursi to’lab beradi (kompyuter, chet tili, tikuvchilik, go’zallik va b.).
 - Ushbu kurs sertifikatlangan bo’lishi va kelinning kelajakdagi daromadiga ta’sir qilishi lozim.
 - An’anaviy «qalin - moddiy himoya» funksiyasi saqlanadi, ammo passiv pul emas, aktiv hunar shaklida.
3. «Mahrning ramziy shakli» - qaytadan keng targ’ib qilish
 - Diniy nikohda mahr 10 dirham kumush (taxminan 35 gramm) bilan belgilangan - bu shariat miqdori.
 - Imom-xatiblariga ushbu miqdor bo’yicha maxsus targ’ibot olib borish topshirilsin.

- OAV va ijtimoiy tarmoqlarda mahrning asl ma'nosi - kelinni himoya qilish, uni «sotib olish» emas - haqida videoroliklar tarqatilsin.
- Mashhur va nufuzli mahalla oqsoqollari o'z qizlarini ramziy mahrga berish orqali namuna ko'rsatsin.

3-muammo: Qaynona-kelin munosabatlaridagi psixologik tanglik

Muammoning tavsifi: An'anaviy modelda kelin uy egalariga (ayniqsa qaynonasiga) to'liq itoat etishi kerak. Zamonaviy sharoitda kelinlar ko'pincha oliy ma'lumotli, ishlaydi, o'z fikriga ega. Qaynona esa eski qolipdagi tarbiyani talab qiladi. Natijada yashirin nizolar, kelinning psixologik tushkunligi, ba'zida ajrimlar yuzaga kelmoqda.

Taklif etilayotgan yechimlar:

1. «Kelin-qaynona shartnomasi» - norasmiy hujjat
 - Nikohdan oldin yoki nikohdan keyin darhol ikki ayol o'rtasida (qaynona va kelin) tuziladigan og'zaki yoki yozma bitim.
 - Unda quyidagilar belgilanadi: kelin qaysi soatlarda uy yumushlaridan ozod, qaynonaning tarbiyaviy aralashuvi chegaralari, kelin va erining yolg'iz qolish vaqti (haftada kamida 2 marta), qaynonaning nevaralar tarbiyasiga aralashish darajasi.
 - Shartnoma mahalla oqsoqoli yoki psixolog ishtirokida tuziladi.
 - Buzilgan taqdirda, uchinchi tomon (masalan, mahalladagi ishonchli ayol) vositachilik qiladi.
2. «Qaynonaga tayyorgarlik maktabi»
 - O'g'li turmushga chiqayotgan ayollar uchun mahalla yoki oilaviy markazlar qoshida 5-7 kunlik trening.
 - Treningda zamonaviy yoshlar psixologiyasi, shaxsiy chegaralar, kelinning shaxs sifatidagi huquqlari o'rgatiladi.
 - Eski tajriba (qaynonaning o'zi kelinlik davri) va yangi uslub (kelinning erkinligi) o'rtasida muvozanat topish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar.
 - Treningni tugatgan qaynonaga «Zamonaviy qaynona» sertifikatini beriladi - bu mahallada nufuzli belgi.
3. «Alohida uy-joy fondi» - yosh oilalarni qo'llab-quvvatlash
 - Davlat yoki mahalla ko'magida ijara asosidagi kichik uylar yoki xonalar ajratilsin.
 - Yosh oila (ayniqsa, kelin va qaynona o'rtasida nizo bo'lgan hollarda) 1-2 yilga alohida yashash imkoniyatiga ega bo'lsin.
 - Ijara haqi subsidiyalangan (qisman davlat yoki homiylar tomonidan qoplanadi).
 - Bu qaynona bilan kelin o'rtasidagi munosabatlarni masofadan sozlash imkonini beradi. Ikki yildan so'ng ko'p hollarda ular bir uyga qaytib, bir-birlariga nisbatan bag'rikengroq bo'lishadi.

4-muammo: Hozirgi yoshlarning an'anaviy nikohga tayyorgarliksizligi

Muammoning tavsifi: An'anaviy o'zbek oilasida qizlar erta yoshdan (10-12 yosh) kelinlikka tayyorlangan - ularga uy yumushlari, katta yoshlarga hurmat, sabr-toqat singdirilgan. Hozirgi sharoitda qizlar (va yigitlar) maktab, litsey, universitetda ta'lim oladi, lekin nikohga psixologik tayyorgarlik deyarli yo'q. Natijada turmush qurgan yoshlar oilaviy rollarni, mas'uliyatni, iqtisodiy boshqaruvni bilmaydi.

Taklif etilayotgan yechimlar:

1. «Kelinlik maktabi» - qayta tiklash, ammo zamonaviy mazmunda

- An’anaviy «kelinlar maktabi» (qizlarga uy-ro‘zg‘or o‘rgatilgan) zamonaviylashtirilsin.
 - Unda hozirgi kunda quyidagilar o‘qitiladi: oilaviy iqtisodiyot (byudjetni rejalashtirish, soliqlar, ipoteka), oila psixologiyasi (nizo, stress, muloqot), er-xotin huquqlari (shu jumladan, Oila kodeksi asoslari), farzand tarbiyasining zamonaviy usullari.
 - Maktab mahalla yoki oilaviy poliklinikalar qoshida tashkil etiladi.
 - Qatnashgan qizlarga «Oilaviy ma’lumotnoma» beriladi - bu nikoh tuzayotganda mahallada qo‘shimcha nufuz.
2. «Yigitlar seminari» - yangi turmushga tayyorgarlik
- Yigitlar uchun 3 kunlik intensiv seminar (hafta oxiri yoki dam olish kunlari).
 - Mavzular: oila boshqaruvi (emas, teng hamkorlik), yangi oilada o‘z rolini topish, ota bo‘lish psixologiyasi, xotin bilan muloqot, katta avlod bilan munosabat.
 - Seminar amaliy mashg‘ulotlar bilan mustahkamlanadi (masalan, bir kun davomida oila byudjetini yuritish, bola parvarishining simulyatsiyasi).
 - Seminar o‘tgan yigitlar mahallada vaqtinchalik nikohga subsidiya olish imkoniyatiga ega (masalan, 6 oy davomida ijara haqining 20% qoplanishi).
3. «Nikoh sinovi» - 3 oylik probatsion davr
- Nikoh qayd etilgach, rasmiy ro‘yxatga olingan, ammo 3 oylik sinov davri belgilanadi.
 - Bu davr mobaynida er-xotin alohida yoki katta oila tarkibida yashaydi, bir-birining odatlari, mas’uliyatlari va oilaviy kutilmalarini o‘rganadi.
 - 3 oying oxirida ikkalasi yozma yoki og‘zaki ravishda oilani davom ettirish yoki (agar kelisha olmasa) ajrimga qaror qiladi.
 - 3 oylik davrda ajrim bo‘lsa, bu rasmiy ajrim emas, «kelisha olmadi» deb belgilanadi - bu hech bir tomonni «bo‘lajak ajrashgan» deb tamg‘alamaydi.
 - Bu an’anaviy «gap o‘tish» tizimining zamonaviy versiyasi.

5-muammo: Oilaviy an’analarni zamonaviy globallashtirish bosimi ostida yo‘qotib borilishi

Muammoning tavsifi: Globallashtirish, internet, ijtimoiy tarmoqlar, G‘arb modelidagi shaxsiy erkinlik tushunchalari an’anaviy o‘zbek oilaviy qadriyatlarini (kattalarga hurmat, qarindoshlar aloqasi, urf-odatlar) sekin-asta erozyaga uchratmoqda. Yosh avlod to‘y marosimlaridan voz kechish, ota-onasiz yashash, an’anaviy nikoh marosimlarini o‘tkazmaslik kabi yangi modellarga moyil.

Taklif etilayotgan yechimlar:

1. «An’analarning raqamli arxivi»
 - Davlat tomonidan internet-platforma (veb-sayt va mobil ilova) yaratilsin.
 - Unda O‘zbekistonning 30 dan ortiq hududidagi saqlanib qolgan va yo‘qolib borayotgan oilaviy urf-odatlar videogidlar, animatsiyalar, interaktiv xaritalar ko‘rinishida jamlanadi.
 - Har bir urf-odatning tarixiy ildizi, ijtimoiy funksiyasi va zamonaviy moslashtirilgan versiyasi berilgan.
 - Platforma maktab o‘quvchilari va yoshlar uchun o‘yinlashgan (gamified) formatda - masalan, «An’anaviy to‘yni rejalashtir» o‘yini orqali 8 bosqichli marosimni o‘rgatadi.
 - Natijada yoshlar an’analarni muzey eksponati emas, jonli va moslashuvchan tajriba sifatida o‘zlashtiradi.
2. «Oilaviy bayramlar reytingi» - mahallalar o‘rtasida raqobat

- Har yili mahallalar o‘rtasida «Eng yaxshi oilaviy an‘analarni saqlovchi mahalla» tanlovi o‘tkazilsin.
 - Baholash mezonlari: turli avlodlar ishtirokidagi birgalikdagi marosimlar soni, saqlanib qolgan noyob urf-odatlar (masalan, «sakkiz qavat»dan nechtasi), yoshlarning an‘analarga ijodiy yondashuvi (masalan, to‘yda zamonaviy musiqa bilan an‘anaviy qo‘shiqlar uyg‘unligi).
 - G‘olib mahalla pul mukofoti yoki ijtimoiy loyiha uchun grant oladi.
 - Bu an‘analarni saqlashni majburiyat emas, ijodiy va raqobatli mashg‘ulotga aylantiradi.
3. «Yangi yolg‘izlikka qarshi» - kengaytirilgan oilaviy dam olish kunlari
- Har oyning birinchi dam olish kuni «Oilaviy kun» deb e‘lon qilinsin.
 - Bu kunda keng oila (qarindoshlar - bobolar, amakilar, xolalar) birga tushlik qiladi, birgalikda mahalliy tadbirda qatnashadi yoki bir-biriga uyiga tashrif buyuradi.
 - Mahalla tomonidan bu kunda qo‘shimcha tadbirlar (masalan, bepul konsert, ommaviy o‘yinlar) tashkil etiladi.
 - Maqsad: yadro oilasiga (ota-ona va farzand) o‘tish jarayonida keng qarindoshlik aloqalarini saqlash chunki aynan shu aloqalar an‘anaviy modelning asosi.

6-muammo: Qishloq va shahar oilaviy modellari o‘rtasidagi tafovut

Muammoning tavsifi: Shahar oilalarida an‘anaviy model tezroq yemirilmoqda - yadro oila, gender tenglik, ota-onadan alohida yashash tez-tez uchraydi. Qishloq joylarida esa eski ierarxiya, katta oila va qat‘iy rollar ko‘proq saqlanib qolgan. Bu ikki model o‘rtasida farzand tarbiyasida, ajrim darajasida, ayollar erkinligida sezilarli farq bor. Bu ichki migratsiyani (qishloqdan shaharga kelin kelishi, shaharlik yigitning qishloq qiziga uylanishi) qiyinlashtirmoqda.

Taklif etilayotgan yechimlar:

1. «Oilaviy adapter» dasturi - shahar-qishloq nikohi uchun
 - Shaharlik yigit qishloq qiziga yoki qishloqlik yigit shaharlik qizga uylanayotgan bo‘lsa, majburiy emas, ixtiyoriy 2 kunlik moslashuv kursi.
 - Birinchi kun - qishloq modeli: qizga qishloqdagi katta oilaning urf-odatlarini, cheklovlari, kutilmalari tushuntiriladi.
 - Ikkinchi kun - shahar modeli: yigitga shahardagi oilaning erkinligi, tengligi va kutilmalari tushuntiriladi.
 - Ikkala kun yakunida er-xotin o‘zlarining shaxsiy oila kodeksini tuzadi (qaysi an‘analarni saqlash, qaysilaridan voz kechish).
 - Dastur mahalla psixologlari yoki ijtimoiy xodimlar tomonidan olib boriladi.
2. «Model almashish» - shahar va qishloq oilalari o‘rtasida tajriba almashish
 - Yiliga bir marta shaharlik oila bir hafta qishloqda, qishloqlik oila bir hafta shaharda yashaydi (ijtimoiy turizm).
 - Shaharlik oila qishloqda katta oila birligini, bir tandirdan non sindirishni, avlodlararo yordamni kuzatadi.
 - Qishloqlik oila shaharda ayollarning erkinligi, shaxsiy chegaralar, masofadan turib muloqot usullarini o‘rganadi.
 - Natijada ikki model o‘rtasidagi chegara yumshaydi va o‘zaro tushunish kuchayadi.
3. «Yagona oilaviy minimal standart» - qonunchilik va targ‘ibot
 - Davlat darajasida hech bir oilaviy modelni majburlamasdan, minimal talablar belgilansin:
 - 18 yoshdan kichik qizlarni turmushga berish ta‘qiqlanadi (qishloqda ayrim joylarda uchraydi);

- Qalin to'lovning yuqori chegarasi tavsiya etilsin (masalan, o'rtacha oylik ish haqining 10 baravaridan oshmasligi);
- Kelinning ishlash va o'qish huquqi hech qanday oilaviy urf-odat bilan cheklanmasligi tushuntirilsin.

Ushbu standart qishloq oqsoqollari va imomlar bilan ham muhokama qilinib, keyin ular tomonidan targ'ib qilinsin (chet eldan ko'rsatma emas, mahalliy kelishuv sifatida).